

Proces tzv. normalizace v české sociologii

EMANUEL PECKA*

The Process of the So-called “Normalization Period” in Czech Sociology

Abstract: The so-called “normalization period” (1969–1989) is one of the most tragic chapters in the development of Czechoslovak sociology. The study reconstructs the process in which all the important positions in the structure of the recently (after 1964) renewed sociology were seized by officers loyal to the regime and how they – secured by resolutions of the highest organ of the Communist Party (which were often initiated by themselves) – made dramatic personnel, as well as thematic and structural purge in the field. It was accompanied by persecutions of their predecessors, who had demonstrated their professional ability and scientific objectivity in that brief period of “renaissance of sociology” (1964–1969). The study works with some archival and thus to the public little-known material, it is also based on the contemporary testimonies as well as the author’s personal experience of the particular job at the College of Politics and at the Institute for Philosophy and Sociology of the Czechoslovak Academy of Sciences. The study does not avoid specifically noting those who were the real architects of disaster of the discipline and of which none has ever admitted his complicity. The study is valuable primarily for its non-pathetic and factual perspective, although it cannot avoid the evaluation credentials.

Keywords: normalisation period in social sciences, revisionism, Czech sociology, political interventions in science, persecution of scientists

Úvod

Práce ve vědě, zejména pak ve vědě o společnosti, vyžaduje dlouhodobé, ne desetileté, ale mnohaleté soustředěnosti a kontinuální badatelskou aktivitu. Ve vědách, kde je možné pracovat převážně metodou logicko-matematického vyvozování, mohou vědci dosahovat významných výsledků často za několik let (což se vztahuje i na věkovou kategorii vědeckých pracovníků). Ve společenských vědách, mají-li zajištěné výstupy mít povahu výstupů významných pro společnost, je to patrně možné jen ve výjimečných případech. Badatel v oboru humanitních vědeckých disciplín by měl mít i osobní zkušenost a charakter. Získat tyto předpoklady, k tomu je zapotřebí čas, tj. možnost prožít život jedné generace a dospět k poznání odpovědnosti a významu občanské statečnosti právě jako nezbytné podmínky pro práci ve společenských vědách. Dopracovat se k takovému předpokladu závisí pochopitelně na jednotlivých aktérech, ale ne zcela jen a jen na nich. Chce-li určitá společnost mít svoji společenskou vědu a dobré odborníky, nikoliv poslušné lokaje v jednotlivých oborech, musí ve svém sociálním a politickém systému budovat takové mechanismy, které především umožňují kontinuální a kritickou práci ve vědě. Chyby a omyly ve výzkumu nejsou důvodem k likvidaci vědeckých pracovníků ani vědeckých oborů. Tím méně je důvodem k takové likvidaci osobní, občansky statečný postoj badatelů k společenské lži, útlaku a nesvobodě.

* Prof. PhDr. Emanuel Pecka, CSc. Vysoká škola politických a společenských věd, Ovčárecká 312, 280 02 Kolín V. Tel.: 321 734 711.

Česká sociologie je mladou sotva stoletou vědeckou disciplínou. Pokud jde o kontinuitu jejího vývoje, vidíme, že doba její existence byla několikrát zkracována zásahy nikoliv vědeckými. Kdykoliv se tak dělo, vždy byl v sázce demokratický charakter vývoje české společnosti. K poslednímu rušivému zásahu tohoto typu přispěla tzv. normalizace, následující po vojenském potlačení snah české společnosti o demokratizaci v roce 1968.

Proces „normalizace“, někdy rovněž nazývaný „konsolidací“, měl charakter perzekuce, která podle jednotlivých období nabývala různých stupňů masivnosti. Jednu z prvních, ještě opatrnou definici normalizace, pocházející z tábora jejích připravovatelů, přinesl úvodník *Zpráv* již 30. srpna 1968. Autor (či autoři) zde položil řečnickou otázku: Co rozumíme normalizací současného stavu? Následovala klasifikovaná odpověď. „Normalizovat“ znamená:¹

- „upevnit vedoucí úlohu Komunistické strany Československa, strany, které naprostá většina občanů svěřila svůj osud;
- normální činnost státních úřadů, institucí a orgánů, pečujících o dodržování pořádku;
- obnovit normální pracovní rytmus v závodech a v továrnách, na šachtách a na polích. Nikdo nic nezíská, jestliže je výroba dezorganizována, práce dopravy narušena, jestliže obchody, biografy a kulturní zařízení budou zavřeny;
- návrat novin a rozhlasu ke konstruktivní práci, na pozici socialismu. Řekněme otevřeně, že informační orgány nesou velký díl odpovědnosti za situaci, která se vytvořila;
- pořádek na ulicích, zákaz živelného vydávání plakátů, z nichž mnohé – doufáme, že s námi souhlasíte, se nevyznačují ani gramotností, ani zdravým smyslem, ani žádoucí odpovědností.“²

Úvodník ještě reagoval na všeobecný požadavek československé veřejnosti, usilující o okamžitý odchod okupačních vojsk. „Přání“, konstatoval úvodník, „aby vojska odešla, je pochopitelné. A je zapotřebí udělat vše, aby tento okamžik přišel co nejdříve. A tento okamžik přijde. Přijde, jakmile bude ochromena činnost antisocialistických sil a vytvořen normální stav v zemi, jakmile bude odstraněna hrozba kontrarevoluce, jakmile budou vytvořeny podmínky pro uskutečňování usnesení lednového pléna ÚV KSČ.“³

Společnost bylo třeba uklidnit, ale také získat čas na vytipování „antisocialistických a antisovětských sil“. První soubor pochopitelně normalizátoři sestavovali z osob působících na nejvyšších úrovních politického systému. Jejich likvidace začala záhy po nástupu Husákova vedení v dubnu 1969. Vědecktí pracovníci se stávali předměty likvidačních rozhodnutí prověřkových komisí přece jenom o něco později. Tak k 1. listopadu 1970 bylo vyškrtáno z členů Základní organizace Komunistické strany Československa (KSČ) Sociologického ústavu a Ústavu pro výzkum veřejného mínění (ÚVVM) 44,4 % pracovníků a vyloučeno 33,2 %. Výměna legitimací byla doporučena pouhým 19,1 % členům.⁴

Normalizátorské zásahy proti sociologii měly svůj předobraz v poměru KSČ k této disciplíně v 50. letech, kdy sociologie u nás byla prohlášena za buržoazní „pavědu“ a zakázána.⁵ Mnozí normalizátoři se k této době hlásili jako k období pozitivního nástupu socialismu v Československu.

1 Cesta k normalizaci. *Zprávy*, 30. srpen 1968.

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

4 Analýza vývoje filozofie a sociologie v ČSAV – VIII/11.

5 Viz [Pecka 1996].

Snahy normalizovat práci v sociologii však přece jen narážely na určité potíže a překážky. Sociologie prožívala velmi krátkou dobu své renesance (1964–1969). V tomto období začali znovu pracovat badatelé a vysokoškolská pracovníci, kteří spojovali svoji odbornou činnost s přesvědčením, že tato úzce souvisí s úsilím o demokratizaci společnosti v tehdejší Československu. Zde byl důvod, proč obor sociologie nenabídl dostatek předních odborníků, jako tomu bylo v jiných oborech, které by bylo možné získat pro kolaboraci. Normalizační postupy nemohly postupovat tak rychle, jako v jiných oborech. Určitým svědectvím byly první dva kroky sekretariátu ÚV KSČ v období od května 1969 do května 1971.

První výraznější normalizační akt proti sociologii byl v režii sekretariátu ÚV KSČ. Tento stranický orgán zaujal již 30. května 1969 své specifické stanovisko k materiálu „Přehled o stavu výzkumných úkolů v oblasti společenských věd“.⁶ Je třeba ovšem říci, že autoři předkládané studie byli Jan Kašpar a Václav Slavík, kteří jednotlivé otázky stavu společenských věd promýšleli a formulovali na základě četných předcházejících diskusí s pracovníky ČSAV a vysokých škol, tehdy ještě nezbavených možnosti pracovat ve svém oboru. Usnesení 57. schůze sekretariátu ÚV KSČ z 25. června 1969 k tomuto materiálu bylo stručné, ale výmluvné: „Sekretariát ÚV KSČ ukládá s. J. Kempnému, s. J. Lenártovi a s. J. Hettešovi, aby materiál znovu posoudili a předložili sekretariátu ÚV KSČ.“⁷

Nové vedení ÚV KSČ po dubnu 1969 již nemohlo přijmout zprávu, usilující o věcné zhodnocení práce v sociologii, a připustit, aby sociologové, nesouhlasící se vstupem vojsk Varšavské smlouvy do Československa a v jejichž pracích a postojích se projevovaly zřetelné tendence ke svobodě, demokracii a toleranci, mohli dále na jednotlivých tématech ve svých oborech pracovat. Husákovské vedení KSČ zásadně nemohlo připustit, aby sociologové dále pracovali na výzkumu takových problémů, jakými byli například otázky politického systému či sociální struktury československé společnosti.

V předkládaném materiálu o výzkumu rozvoje politického systému J. Kašpar a V. Slavík uvedli: „Výzkum byl organizován od roku 1967 v týmu vedeném Z. Mlynářem; doba jeho trvání byla proponována na 5–7 let. V průběhu činnosti týmu byla zpracována řada dílčích studií zaměřených např. na problematiku sociální struktury a politického systému, společenských zájmů, sociálních rozporů, na základní problémy podnikové samosprávy atd. Některé myšlenky obsažené v těchto studiích byly publikovány v časopiseckých statích; studie jsou k dispozici v Ústavu státu a práva ČSAV. Řada podnětů z činnosti uvedeného týmu byla využita při zpracování Akčního programu KSČ. V červnu 1968 byl název uvedeného výzkumu změněn na Hypotéza optimálního rozvoje politického systému v ČSR.“⁸

Věcnost a konstatování faktů bez vyžadovaných odsudků a násilné sebekritiky, to vše nemohlo normalizátory uspokojit. Zvláště pak když studie J. Kašpara a V. Slavíka uváděla vedle témat i jména sociologů, kteří pro normalizátory již byli nepřijatelní. Autoři studie např. sdělovali:

„Kromě tohoto týmu působí v oblasti politologie následující pracovní skupiny:

- a) tým pro sociologii politiky vedený dr. M. Jodlem (zastupuje jej s. Brokl ze Sociologického ústavu ČSAV);

6 Národní archiv Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 02/4, Sv. 33, Ar. j.: 57, list 40.

7 Tamtéž, s. 2.

8 Tamtéž, s. 6.

- b) marxologická mezioborová skupina pro otázky státu, práva a politiky – jejího vedení se ujme patrně s. Bystřina (Ústav státu a práva ČSAV);
- c) skupina pro otázky transformace sociálních zájmů v politickém systému, vedená s. Formánkem z Ústavu sociálně politických věd při Universitě Karlově;
- d) skupina pro výzkum elit vedená prof. Klofáčem a doc. Peckou z Vysoké školy politické ÚV KSČ;
- e) tým pro přeměny politických struktur v zemích střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944–1949 vedený s. Opatem z Ústavu dějin východní Evropy ČSAV;
- f) tým pro výzkum volebních soustav ve vztahu k politickým systémům, vedený prof. Ratingerem z Právnické fakulty UK (Ústav pro politické vědy při ÚV KSČ).⁹

Pro záměry normalizace byla nevhodná nejen většina jmen zde uváděných, nositelé těchto jmen přece usilovali o demokracii nebo dokonce o demokratický socialismus. Nová normalizátorská „elita“ nemohla přijmout ani výzkumné problémy, jimiž se jednotliví badatelé a výzkumné skupiny zabývali. Proto způsob, jakým Kašpar a Slavík v červnu 1969 informovali o výzkumných problémech v naší sociologii, nemohla tato již zcela „zástupná elita“ vzít ani na vědomí. Především nemohla přijmout informaci o jedné z nejvýznamnějších otázek, kterou čeští sociologové zpracovali na vynikající úrovni, informaci o výzkumu sociální struktury naší společnosti. Protože studie J. Kašpara a V. Slavíka je k dispozici jen ve fondech Národního archivu, uvádím zde celou pasáž, vztahující se k danému problému:

„Výzkum provádí pracovní tým vedený doc. dr. P. Machoninem, CSc. Jeho členy jsou sociologové, statistici, programátoři a techničtí pracovníci. Za základní téma své činnosti zvolil tým výzkum vertikální sociální diferenciaci a mobility. Soustředil se na postižení globálního sociálního systému. V dalších etapách počítá s výzkumem podobných problémů na úrovni mezistruktury, případně mikrostruktury – např. s výzkumy měst, obcí, závodů, škol, školského a vzdělávacího systému, společenských elit apod.

Ve své činnosti navázal tým s. Machonina na předchozí teoretické úvahy i další empirické studie o sociální struktuře v Československu. Některé výsledky těchto bádání byly zpracovány v podobě knižních a časopiseckých publikací. (Přehled je k dispozici v útvaru politicko-odborných služeb.)

Souborné výsledky dosavadní práce týmu jsou zpracovány ve zprávě „O prvních výsledcích výzkumu vertikální sociální diferenciaci obyvatelstva ČSSR“, která je předložena vládě ČSSR. V rozšířené podobě budou výsledky tohoto šetření k dispozici v knižním vydání. S prací týmu souvisí i výzkum problematiky sociální mobility obyvatelstva ČSSR z hlediska historického vývoje. Touto problematikou se zabývá i s. Kalinová z Ústavu dějin socialismu.¹⁰

Takto předkládaný materiál ve všech bodech předpokládal, že práce ve vědě nebude přerušena a že na uvedených úkolech budou vědečtí pracovníci a jednotlivé výzkumné týmy dále pracovat. Nové vedení ÚV KSČ však v této době již požadovalo, aby uvedené úkoly a rovněž postoje jejich řešitelů byly označeny jako kontrarevoluční, revizionistické či oportunistické, a tudíž odsouzené.

K tomuto likvidačnímu směru husákovského vedení KSČ se přihlásili i někteří významní pracovníci ČSAV na 60. zasedání presidia ČSAV 10. prosince 1969. Zde byli

9 Tamtéž, s. 6–7.

10 Tamtéž, s. 7.

odsouzení např. ti pracovníci ČSAV, kteří podepsali výzvu 2000 slov. Prof. Otto Wichterle dostal zápis z tohoto jednání a uvádí jej ve svých Vzpomínkách. V 1. bodu zápisu se zdůrazňuje, „aby členové a pracovníci ČSAV (signatáři 2000 slov), kteří setrvávají na svém chybném stanovisku a zastávají v Akademii funkce ředitelů ústavů, předsedů a členů vědeckých kolegií, předsedů redakčních rad časopisů apod., byli z těchto funkcí odvoláni a až na další nebyli vysíláni na služební cesty do zahraničí.“¹¹

„Úspěch“ tohoto likvidátorského směru zhodnotilo Oddělení školství a vědy KSČ v publikaci označené pokynem „Jen pro vnitrostranickou potřebu“ a nazvané *Nástin kritické analýzy společenských věd zejména v ČSAV*. V této studii vydané v květnu 1971 je sociologii věnovaná část zahrnující strany 35 až 54. Pozornost je věnována období 1968 až 1969 s tím, že hodnocení je normalizátorské, a tudíž zcela odlišné od věcného výkladu J. Kašpara a V. Slavíka.

Především je zde veden útok na snahu českých sociologů vyrovnat se s otázkami vztahu k počátkům naší sociologie. Z nepopiratelného faktu, že se česká sociologie ve svých počátcích vyvíjela pod vlivem T. G. Masaryka, je zde stanoven úkol „hlubší kritiky masarykismu a s ním souvisejících forem abstraktního humanismu, demokratismu, individualismu.“¹² Autoři *Nástinu* se snažili ukázat na souvislost masarykismu a demokratismu s „pochybením“ české sociologie v letech 1968 a 1969. Konstatovali: „V kritickém období let 1968–1969 se ukázalo, že naše sociologie jako organická část ideologie nespĺnila úkoly a požadavky, které se kladly a kladou na marxistickou společenskou vědu. (...) Na rozdíl od filozofie, a tedy i historického materialismu, kde existovala z dob první republiky výrazná marxistická tradice (...) nebyly u nás žádné tradice marxistické sociologie. (...) Česká sociologie se od počátku vyvíjela pod silným vlivem pozitivismu, jak to vidíme na kritickém realismu T. G. Masaryka. Masaryk současně působil svou filozofií dějin a pojetím sociálních problémů jako výrazný antikomunista a antimarxista.“¹³

Česká sociologie 60. let podle uvedeného *Nástinu* představovala návrat k nedostatkům starší české sociologie. Celou řadou nálepek a obvinění z pluralismu, individualismu, atomismu provedli autoři „zhodnocení“ pětiletého úsilí o renesanci české sociologie. Návrat „k nedostatkům starší české sociologie“ se podle nich projevil tím, že byla „podceňována nejen možnost buržoazní ideologické ofenzívy a akce vůbec, ale postupně stále více i úroveň nejpodstatnějších obecností, sledování základních zákonitostí, stimulů a nositelů sociálního pohybu ve prospěch takové interpretace konkrétnosti, jež má blízko k eklekticismu, atomismu, individualismu, pluralismu, liberalismu atd. Dochází ke konkrétní reakci na obecnost i všeobecnost dosavadních explikací marxismu-leninismu, zdůrazňuje se nutnost autonomie vědy a filozofie, oproštěné zprvu od subjektivistické (pragmatické) politiky a později stále více od politiky „vůbec“. Vytvořila se příznivá půda pro proniknutí obrozené tradice neopozitivistické, pro empirickou dezinterpretaci dožilého úkolu konkrétních sociálních analýz.“¹⁴

Viníci se mezi českými sociology na přelomu 60. a 70. let nacházeli snadněji než kolaboranti. Byli to v podstatě všichni, kteří ve svém oboru usilovali o poznání

11 Srv. [Wichterle 1992: 193].

12 *Nástin kritické analýzy společenských věd zejména v ČSAV*. [1971]. Praha: Redakce vnitrostranického zpravodajství ÚV KSČ, (Jen pro vnitrostranickou potřebu), s. 34.

13 Tamtéž, s. 35.

14 Tamtéž, s. 39.

skutečnosti a nepovažovali za vědecky poctivé svou badatelskou činností jen potvrzovat hotové závěry stranických usnesení. Byli to všichni, kteří usilovali o svobodu vědeckého bádání a o hledání nových pluralitních přístupů a metod ve své práci. Naprostá většina z těchto badatelů uznávala celou řadu originálních myšlenek Marxových a Engelsových, ale správně je chápala jako myšlenky významných myslitelů 19. století. V časopise Arch v roce 1969 byl znovu otištěn článek Josefa Ludvíka Fischera, který velmi přesně ukazuje postoje českých sociologů k dílům Marxe a Engelse. V článku, který má název *Den po válce*, profesor Fischer mimo jiné napsal: „Dovolte, abych při vší úctě, kterou mám k dílu Marxovu a Engelsovu jako dílům vědeckým, při všem uznání, jehož zasluhuje jejich ekonomické pojetí dějin jako heuristická metoda, mnohdy neobyčejně plodná, jindy zase stejně scestná, při všem uznání, jež osobně chovám vůči dialektické metodě, spatřuje v ní úkol dokonce velmi časový, který ovšem bude muset být plněn bez ohledu na částečné a mnohdy velmi sporné výsledky na tomto poli vytěžené Marxem i Engelsem, dovolte, abych při tom všem prostě konstatoval, že vědecké ani filozofické myšlení se se smrtí těchto myslitelů nezastavilo a že se také nemíní zastavit na ničí rozkaz. Vyžaduje-li církev bezpodmínečné podřízení dogmatu, neexistuje pro vědce ani filozofa žádné dogma, jež by jim mohlo být vnucováno či nadiktováno. To ovšem neznamená, že by vědecké myšlení bylo myšlením nezávazným, právě naopak: není žádného druhého, jež by podléhalo přísnější řeholi. Ale tuto řeholi si ukládá sama věda, řídící se jedinou snahou: dopátrat se pravdy.“¹⁵

Slova profesora Fischera vyjadřovala postoje naprosté většiny českých sociologů, kteří svoji vědní disciplínu chápali jako antidogmatickou. K nim patřili také autoři materiálu vypracovaného pro sekretariát ÚV KSČ na jaře r. 1969 J. Kašpar a V. Slavík. Proto ve své studii ještě uvádějí pracovníky v oboru sociologie (J. Klofáč, P. Machonin, L. Brokl, M. Petrušek, E. Pecka, J. Solař, J. Tauber, V. Lamser, L. Hrdý, E. Kadlecová, M. Purkrábek a další) jako odborníky pracující na řadě významných výzkumných úkolů. Jinak se však pojednává o těchto autorech v citovaném *Nástinu* z roku 1971. Zvláštní pozornost je zde věnována zpracování charakteristik takových osobností české sociologie, jako jsou Miloš Kaláb, Pavel Machonin, Jaroslav Klofáč a Josef Solař. Takto byl „kádrován“ první jmenovaný: „Miloš Kaláb byl v tomto období (zejména koncem padesátých a počátkem šedesátých let) jedním z autoritativních činitelů ve vývoji sociální vědy ČSSR, který nejen přehlížel, ale svou autoritou přímo podporoval „sociologický“ expanzionismus. I když publikoval velmi málo, přece jen jeho kapitoly v učebnici „Základy vědeckého komunismu“ o předmětu vědeckého komunismu (zvláště ve 2. slovenském vydání) zahájily ústup z jasných ideologických a politických pozic při hodnocení vztahu socialistické společnosti a diferenciaci vědy. Kaláb měl v tomto období stále ještě značnou autoritu i při koncipování představ o vývojové etapě socialistické společnosti. Na jedné straně vytvářel „model“ společnosti, v níž třídní kategorie přestávají hrát rozhodující úlohu, na druhé straně přispíval k hrubé intelektuální skepsi při hodnocení faktického vývoje. Kaláb také nese značnou odpovědnost za to, že sociologický ústav tvrdošijně setrval na protistranických pozicích a odmítal jakkoliv podporovat nové vedení strany po dubnu 1969.“¹⁶

Za mnohem „ambicióznějšího“ a „agresivnějšího“ představitele „oportunistické fronty ve sféře společenských věd“ autoři *Nástinu* považovali Pavla Machonina. Ten byl

15 Srv. [Fischer 1969: 16].

16 *Nástin kritické analýzy...*, s. 41–42.

obviněn za dřívější snahy o sociologizaci vědeckého komunismu, za prosazování představ o „rozhodujícím významu sociologie v rámci společensko-vědních disciplín“, za preferování teorií středního dosahu, za redukci materialistické dialektiky na dialektiku části a celku, což podle autorů *Nástinu* „nakonec vyústovalo v eklekticismus při volbě kritérií diferenciacie sociální struktury“.¹⁷

Také Miroslav Jodl si vysloužil především za své stati v Literárních listech (zejména za stať nazvanou *Divnou předejte nit, soudruzi*) označení oportunisty, který představuje „typickou intelektuálštinu v ryzí podobě“.¹⁸ Pokud šlo o vědecké koncepce, byl zde Jodl označen jako jeden z prvních, který nástup normalizace považoval za nástup totalitarismu, a to v následujících formulacích: „V kritériích sociální struktury vyzdvihuje kritérium moci jako rozhodující kritérium pro současnou československou společnost. Současně tuto politickou kategorii spolu s dalšími do krajnosti formalizuje. Využívá ji bezprostředně k velmi pragmatickým a utilitárním politickým útokům na politický aparát KSČ a socialistického státu, jehož negativní rysy absolutizuje a jako jeden z prvních inspiruje známkování z totalitarismu.“¹⁹

Tyto charakteristiky však nikterak netvořily podklad pro vědeckou výměnu názorů, byly to obžaloby a zároveň rozsudky, jejichž důsledkem byl odchod odborných a vědeckých pracovníků z vědeckých ústavů a vysokých škol. To považovala skupina kolaborantů za předpoklad normalizace, předpoklad do značné míry připomínající starověké proskripce. Při vyhlášení proskripcí triumvirové slibovali nemalou odměnu těm, kdo vyzradí proskribované. Stejně jako ve starověkém Římě, tak i v českých zemích na začátku sedmdesátých let dvacátého století bývali přátelé a spolupracovníci vymýšleli v duchu nových mocných a jejich rétoriky udání na ty, kteří si zachovali vědeckou poctivost a občanskou statečnost, aby získali odměnu nebo aby se ujali jejich vedoucích a vědeckých pozic na katedrách a ve vědeckých ústavech.

Terčem likvidátorského útoku normalizátorské aktivity se stala významná sociologická pracoviště: Ústav sociálně politických věd University Karlovy, Sociologický ústav ČSAV, katedra sociologie na Vysoké škole politické ÚV KSČ, katedra sociologie na VPA KG, katedra sociologie na Masarykově universitě v Brně, na Palackého universitě v Olomouci, na Vysoké škole Báňské v Ostravě a další.

Ústav sociálně politických věd Univerzity Karlovy byl zrušen dne 20. listopadu 1969. Důvod byl všeobecně známý. Toto pracoviště dosahovalo významných výsledků ve výzkumu sociální struktury československé společnosti vědeckými metodami. Výsledky bádání se tudíž rozcházely se spekulacemi a propagandistickými funkcemi stranických orgánů vyráběných na toto téma. Pracovníci ústavu, v jehož čele stál Pavel Machonin, se dlouhodobě připravovali na tuto práci, minimálně od doby úředního znovupovolení sociologie, tj. od roku 1964. Svědčí o tom konference konaná v Hrazanech již ve dnech 2. až 4. listopadu 1965 s tematikou sociální struktury společnosti. Ústav rovněž pořádal kurzy sociologie pro učitele, a to již od školního roku 1964–65. V těchto kurzech přednášeli M. Kaláb, J. Klofáč, P. Machonin, J. Tauber, V. Srb a další. Činnost Ústavu výrazně charakterizovala právě práce v oboru sociologie. I tato skutečnost uspíšila likvidátorský akt normalizátorů proti tomuto pedagogickému a vědeckému pracovišti.

17 Tamtéž, s. 43.

18 Tamtéž.

19 Tamtéž.

Důvody k likvidaci Ústavu shrnul jeden z prvních normalizátorů v oblasti společenských věd, v té době (1969–1970) pracovník ÚV KSČ, Antonín Vaněk takto:

„V činnosti ústavu se projeví tyto hlavní nedostatky:

- trend scientifikace doprovázený destrukcí marxismu-leninismu a jeho nahrazení módními směry a plnění úkolů na základě objednávek;
- monopolizace mocenských pozic ve vztahu ke katedrám marxismu-leninismu;
- přesun činnosti ústavu na „odbornou“ přípravu učitelů na úkor jejich politicko-ideologické přípravy a prestižní zdůrazňování „vědeckosti“;
- jednostranná orientace ústavu na nemarxistickou sociologii, a to zejména na empirický výzkum stratifikace bez seriózního rozpracování marxistické metodologie a bez užití třídních hledisek (československá společnost);
- likvidace vědeckého komunismu a jeho nahrazení novopozitivistickou sociologií a politikou; oslabení pozornosti marxistické filozofii a politické ekonomii;
- snaha vytvořit nezávislé pracoviště na stranických a státních orgánech a oslabit stranickopolitické řízení kateder;
- nesprávná kádrová politika při budování ústavu;
- vypracování a prosazování dokumentu, který vedl k likvidaci výuky marxismu-leninismu na vysokých školách i k likvidaci kateder samotných;
- politická angažovanost ve prospěch pravicových sil.²⁰

Uvedené důvody likvidace Ústavu sociálně politických věd patrně nevyžadují dalšího komentáře, jen snad poznámku, že pracovníci Ústavu již neměli možnost proti této rétorice veřejně vystoupit. Normalizátoři již monopolizovali sdělovací prostředky. Navíc takto manifestovaný, „angažovaný“ a „ostře třídní“ postoj přinesl aktivistovi odměnu v podobě snad ani tak nečekané závratné kariéry. Antonín Vaněk ji ve slovníkovém díle sám o sobě zachytil takto: „... politický pracovník na ONV Gottwaldov (1964–1969), politický pracovník ÚV KSČ (1969–1972), ředitel ÚML UK (1972–1977), vedoucí katedry ML sociologie na FF UK (1971), prorektor UK (1985).“²¹

Vysoká škola politická zejména v šedesátých letech nebyla již institucí, o níž se lze vyjádřit jako o „sídle temna“, což se před několika lety podařilo jednomu z předních našich ústavních činitelů. Proti této nálepce svědčí mnoho skutečností ze života této vysoké školy. Jednou z nich bylo i založení první katedry sociologie v roce 1964 v čele s profesorem Jaroslavem Klofáčem. Katedra začala svoji pedagogicko-vědeckou práci l. září 1964 tzv. jednoročním kurzem sociologie. Do kurzu katedra přijímala posluchače, kteří měli vysokoškolské studium ukončené na jiné vysoké škole (převážně na filozofických fakultách), ovládali matematiku na úrovni maturity a měli znalosti nejméně dvou světových jazyků. Katedra si chtěla vyzkoušet jednak své síly, jednak zjistit možnosti rozvoje sociologie v oblastech, z nichž posluchači pocházeli. J. Klofáč v průběhu školního roku 1964–1965, tedy po určitém zhodnocení práce katedry, o tomto kurzu napsal: „I když jde o kurz zkušební, třeba podotknout, že je zároveň výjimečný, a to hlavně skladbou posluchačů. Jde vesměs o lidi politicky a životně zkušené, většinou navyklé studiu a někdy i samostatné vědecké práci, zčásti značně erudované i s rozsáhlými jazykovými znalostmi. (...) Zatím lze těžko hodnotit výsledky. Faktem je, že úzká spolupráce učitelů

20 Viz [Vaněk 1986: 195].

21 Srv. [Vaněk 1986: 151–152].

a posluchačů umožňuje už v průběhu kurzu dělat menší zásahy do proporcí přednášek i do forem výuky.“²²

Výuka, která se o rok později rozšířila i do kurzu denního a dálkového studia, zahrnovala obsahově tři základní části: úvod do sociologie s přehledem o současné sociologii na Západě a s informacemi o speciálních oblastech sociologie (sociologie průmyslu, venkova, města, rodiny, mládeže, politiky, výchovy, patologických jevů apod.); dále to byly metody a techniky sociologického výzkumu, kde se vycházelo z absolvování 90 hodin základů statistiky; třetí část výuky tvořily semináře a přednášky z pomocných věd – demografická statistika, psychologie práce pro sociology, sociální psychologie a základy teorie řízení.

Kurz už tímto zaměřením – znalost matematiky a cizích jazyků – vlastně zabraňoval přístupu většiny pracovníků stranického aparátu – už v jeho odbornosti spatřovali ti, kteří nemohli uspět jinde než na katedře výstavby strany, přinejmenším jeho podezřelost. Navíc katedra sociologie s katedrou teorie řízení v čele s doc. Miloslavem Králem přišly s návrhem na přestavbu Vysoké školy stranické na Vysokou školu politickou a sociální. Již v těchto skutečnostech byla založena řada důvodů k pozdější likvidaci. Velmi poučně o situaci na Vysoké škole politické v roce 1974 informoval rozbor uveřejněný v Listech autorskou dvojicí V. Prošek a J. Žemla (tehdy pseudonymy) takto:

„Srpen 1968 a konsolidace zastihly tuto školu v situaci, kdy se pracovalo na její přestavbě ve Vysokou školu politickou a sociální, jež měla být zařazena do soustavy československého vysokého školství a vychovávat absolventy spojující znalosti věd humanitních s exaktními (matematikou, kybernetikou). Ještě za Hüblva vedení byl vypracován pedagogický a vědecký program školy na pět let dopředu a dokonce už běžel pokusně tak zvaný ročník mladých. Byli to posluchači vybraní ke studiu nikoli především podle partajních kritérií, ale zásadně s maturitou; členství v KSČ nebylo podmínkou studia. Tento projekt byl ovšem nyní zločinem proti straně a dalším důkazem o protistranickém postoji ‘pravičáků’ v učitelském sboru školy. V důsledku prověrek muselo z Vysoké školy politické odejít asi 70 učitelů (nejméně polovina, ze sociologů například Emanuel Pecka a prorektorka školy Helena Švarcová, z filozofů Jan Šindelář, Jiří Lisý a Miroslav Rýdl, z ekonomů Zdeněk Kodet a Miloš Čihák, z historiků František Janáček, Jan Křen, Michal Reiman, František Svátek). Čtyři katedry byly zrušeny – sociologie, teorie řízení, politického systému, pro dějiny politických teorií.“²³

Sociologie v českých zemích byla v polovině 60. let oficiálně uznanou vědeckou disciplínou. Bylo by dnes vědecky zajímavé zkoumat či sledovat, jak v době, kdy společnost narušuje svou aktivitou či aktivitou jednotlivých sociálních skupin rigiditu u totalitního systému, tak právě v této atmosféře a době skupina vědců či vysokoškolských učitelů usiluje o uvedení sociologie do systému uznávaných, a nikoliv zakázaných věd. Ačkoliv to bylo úsilí kolektivní práce mnoha sociologů a filozofů, určitou a nezaměnitelnou úlohu v tomto procesu sehrál Jaroslav Klofáč. Od druhé poloviny 50. let začal odbornou veřejnost informovat o současném stavu sociologie na Západě. V r. 1958 do kolektivní práce českých filozofů *Současná západní filozofie* napsal studii *Základní problémy a nejdůležitější metody současné západní sociologie*, o rok později vydali s prof. V. Tlustým knihu

22 Srv. [Klofáč 1965: 182].

23 „Někteří odešli už v druhé polovině roku 1969. (...) Mezi nimi byl například vedoucí katedry sociologie Jaroslav Klofáč a vedoucí katedry teorie řízení Miloslav Král.“ [Prošek – Žemla 1974: 36–37].

Současná empirická sociologie (230 stran). Po této informační fázi přichází Klofáč s návrhy a zdůvodněním o potřebě oficiálního uznání a institucionalizace sociologie u nás. Získává pro tuto orientaci přístup dokonce na stránky Rudého práva. Za určitý mezník lze považovat zde uveřejněný Klofáčův článek z 6. listopadu 1962 nazvaný *Naléhavý požadavek praxe našeho dalšího rozvoje*, v němž kritizoval zaostávání společenské teorie, její povšechnost a malou pomoc společenské praxi. Zdůraznil zde potřebu proti spekulaci postavit konkrétní výzkum skutečnosti. Uvedl s určitým ještě opatrným ohledem na „bojovníky“ proti empirismu:

„Naprosto nepodléhám iluzi o všemohoucnosti a všespasitelnosti empirických poznatků a nechtěl bych ani takovou iluzi vyvolat. Avšak bez znalosti fakt se nemůže obejít žádná věda a tím méně věda, jež si chce činit nároky, aby byla nápomocna přeměně společenského života (...) Zároveň se domnívám, že je třeba si jasně uvědomit, že naše společenská teorie, má-li mít vůbec nějaký význam pro praxi, se nemůže obejít bez moderních technických prostředků, bez využití přesných statistických a matematických metod.“²⁴ O rok později, 2. listopadu 1963, Klofáč rovněž v Rudém právu uveřejnil článek *Jak je to s naší sociologií?*, v němž kritizoval byrokratismus tehdejších vedoucích orgánů ČSAV (nikoliv ÚV KSČ), že zdržovaly ustavení sociologické společnosti. Rovněž upozorňoval na některé požadavky nutné pro rozvoj sociologie v ČSSR. Mimo jiné zde napsal: „Zkrátka, aby naše sociologie a hlavně sociální výzkum splnily to, co se od nich čeká, a měly vůbec nějaký smysl pro praxi, musí být splněny některé základní teoretické a organizační předpoklady:

1. Dát sociálnímu výzkumu co nejsolidnější teoretickou základnu, především ve vědeckých technikách a metodách výzkumu;
2. ustavit vědecká sociologická pracoviště, jež by jednak teoreticky rozvíjela tento obor, jednak na základě vědeckých metod prováděla konkrétní výzkumy;
3. zajistit koordinaci sociálních výzkumů a spolupráci teoretických sociologických pracovišť i těch úseků, kde pro správné řízení příslušných oblastí sociálního života je nezbytný sociální výzkum.“²⁵ Do roku 1965 Klofáč publikoval řadu článků v *Nové myslí*, v *Hospodářských novinách*, v *Mezinárodní politice* i v *Životě strany*, všechny se orientovaly na potřebu oficiálního uznání a institucionalizace sociologie u nás.

17. března 1965 byla schválena *Zpráva o problémech rozvoje sociologie v ČSSR* zároveň s odpovídajícím usnesením na schůzi sekretariátu ÚV KSČ. V 6. čísle Sociologického časopisu v roce 1965 mohla již být publikována *Koncepce rozvoje československé sociologie v letech 1966–1970*, materiál schválený Vědeckým kolegiem filozofie a sociologie ČSAV. Zde se již konstatovalo: „V současné době končí první období obnoveného rozvoje československé sociologie, jež bylo dovršeno jejím politicko-ideologickým uznáním v usnesení sekretariátu ÚV KSČ. Současně byly vytvořeny základní institucionální předpoklady k dalšímu rozvoji – přeměnou vědeckého kolegia filozofie v kolegium filozofie a sociologie, zřízením Sociologického ústavu ČSAV a SAV, Sociologického časopisu a Sociologické společnosti.“²⁶ Materiál dále obsahoval síť sociologických pracovišť (celkem 18) a strukturu úkolů československé sociologie na uvedené období (od obecné

24 Srv. [Klofáč 1962].

25 *Rudé právo*, 2. listopadu 1963.

26 *Sociologický časopis*, 1965, č. 6, s. 649.

sociologie, přes dějiny sociologie, sociologii kultury, politiky, práva, průmyslu, města a bydlení, venkova, mládeže, rodiny, mezinárodních vztahů až po sociologii armády – celkem 22).²⁷

1. dubna 1965 zahájil svoji činnost Sociologický ústav ČSAV v čele s prof. Milošem Kalábem. Pracovníci ústavu se zabývali především otázkami obecné sociologické teorie a metodologie. Výstupy v podobě monografií, podnětných studií v průběhu následujících pěti let získávaly i mezinárodní ohlas. Již v roce 1966 na Šestém světovém sociologickém kongresu v Evianu presentovali čeští sociologové světové srovnatelné příspěvky jak z oboru obecné sociologie (Miloš Kaláb, Zdeněk Strmiska), tak i z konkrétních sociologických disciplín.²⁸

V roce 1970 a v dalších letech „normalizace“ se tyto a další kladné výsledky práce českých a slovenských sociologů staly předmětem negativního hodnocení. A. Vaněk ve skriptech vydaných v roce 1982 shrnul tento přístup k solidním výstupům našich sociologů slovy: „Na účast a vystoupení většiny československých sociologů na evianském kongresu nelze nahlížet kladně, protože nepřispěly ani k rozvoji ani k obhajobě marxistické sociologie.“²⁹ Většina, o níž je zde řeč, byli pracovníci Sociologického ústavu, kteří v důsledku stranických prověrek byli propuštěni z pracovního poměru. V čele Sociologického ústavu již nestál Miloš Kaláb, ale Radovan Richta.

Jako v mnohých přelomových epochách, v nichž je společenské zlo prohlašováno za opak, také zde došlo k paradoxní situaci. Na základě novely zákona o Československé akademii věd mohl Radovan Richta, jako ředitel ústavu, ukončit pracovní poměr především těm, kteří se o rozvoj české sociologie zasloužili nejvíce (novela z března 1970). Mezi prvními vypovězenými byl i první předseda Československé sociologické společnosti profesor Jaroslav Klofáč (výpověď k 31. prosinci 1970). Zdůvodnění likvidace Sociologického ústavu a vypovězení jeho předních vědeckých pracovníků přinesl materiál nazvaný *Politický vývoj na pracovištích filozofie a sociologie ČSAV v letech otevřené společenské krize a krach pravicových útoků*. Doslova se zde uvádělo: „V bývalém Sociologickém ústavu byla situace poněkud jiná než ve Filozofickém (ústavu – doplněno E. P.). Krajní nacionalistická, antisovětská stanoviska, protlačovaná pravičáky v rezolucích srpnových dní, se stala na dlouho oficiálním hlediskem vedení ústavu i ZO KSČ. Až do roku 1970 tu proti sobě stála dvě stanoviska, která vycházela z různého hodnocení polednového vývoje, srpnových událostí i konsolidačního procesu. Převahu měly protisocialistické živly, pravicoví oportunisté a revizionisté, maloburžoazní nacionalisté, kteří nechtěli uznat nebezpečí revizionistických a protisocialistických koncepcí před srpnem 1968, a tím méně pak internacionální pomoc ostatních socialistických zemí v srpnu 1968. Ti také publikovali veřejně celou řadu statí v Literárních listech a v Reportéru. Například po srpnu 1968 publikoval v Reportéru Radoslav Selucký a Jaroslav Klofáč. Odraz těchto tendencí se projevil i v Sociologickém časopisu, například ve stati Dragutina Slejšky *K systematické analýze socialistických společností*, která líčila „československý experiment“ jako prosazování modelu ideálního uspořádání společnosti a jako „projev grandiózního úsilí přeměnit tuto utopickou ideu v čin“. Podobně byla v Sociologickém

27 Tamtéž, s. 652–655.

28 Viz [Machonin – Strmiska 1967: 211].

29 Viz [Vaněk 1982: 108].

časopisu publikována stať J. L. Fischera *Nástin teorie politiky*, která se na základě teorie elit a negace třídnosti a stranickosti pokoušela dokázat údajnou „nevhodnost“ sovětského politického systému pro nás (včetně jeho obecných a podstatných rysů).

Ani ve stranické organizaci, ani ve vedení ústavu se neprosadil požadavek provést hodnocení práce jednotlivců i celého ústavu. Výbor stranické organizace volil taktiku „vyčkávaní“, přičemž se opíral o tvrzení, že vyjádření podpory marxisticko-leninské většiny ÚV KSČ by se setkalo s nesouhlasem většiny organizace. Výbor nepodpořil menšinové stanovisko několika komunistů, kteří usilovali o aktivizaci organizace a celého ústavu a také se nedistancoval od pravicových postojů některých členů organizace a ústavu. Vedení ústavu volilo v podstatě obdobný postoj, přičemž se opíralo o v té době „rozšířený argument“: „Naše skutečné angažmá je naše odborná vědecká práce“. Bylo více než paradoxní, když ve společenskovědním ústavu se základní otázka vztahu společenské vědy, ideologie a politiky formulovala z nemarxistické pozice „vědecké objektivnosti a neangažovanosti“. Byly odmítány argumenty některých komunistů, kteří ukazovali na absurdnost stanoviska výboru a na to, že není možno provádět sociologický výzkum, nevyjasnil-li se, z jakých teoreticko-ideologických pozic má vycházet.³⁰

Na jiném místě tohoto „hodnotícího materiálu“ se jaksi dramaticky uvádělo: „Boj o to, zda Sociologický ústav ČSAV bude schopen se aktivizovat ve směru konsolidačního úsilí strany, dostal teprve v září 1969 poněkud intenzivnější podobu. Avšak ještě stranické stanovisko formulované k usnesení zářijového pléna ÚV KSČ v r. 1969 bylo aktivně obhajováno jen několika jednotlivci. Výbor ZO KSČ volil za této situace taktiku vyčkávaní a nepodpořil stanovisko těch komunistů, kteří usilovali o aktivizaci organizace a ústavu, ani se nedistancoval od pravicových postojů některých členů organizace. Ve svých akcích vycházel z naprostého nepochopení základních principů demokratického centralismu, z falešné interpretace vnitrostranické demokracie. Neudělal ani krok, aby vytvořil příznivé podmínky pro důslednou diferenciaci. Naopak jeho pravicoví členové zničili stranické dokumenty organizace, aby zakryli viníky. Vedení ústavu v čele s ředitelem volilo v podstatě bezprincipiální postoj, opírající se především o falešný argument, že politickým angažmá je prostě odborná vědecká práce a že není třeba jasně určit své politické pozice. Situace v bývalém Sociologickém ústavu svědčila o tom, že tento ústav nebude moci vlastními silami zvládnout ani ty úkoly, před něž byla postavena marxistická sociologie v souvislosti s překonáváním krize z let 1968–1969, ani ty úkoly, které vyvstaly v souvislosti s výstavbou vyspělé socialistické společnosti v naší zemi, jakož i s prohlubujícím se třídním bojem v oblasti politiky a ideologie v celospolečenském měřítku.“³¹

Sociologický ústav byl k 1. březnu 1970 reorganizován a začal fungovat pod novým názvem „Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV“. Ředitelem ústavu se stal Radovan Richta, jeho zástupcem pak Jindřich Filipec. K vedení ústavu patřili rovněž vedoucí jednotlivých sekcí: František Charvát, Zdeněk Javůrek, Přemysl Maydl a Jindřich Zelený. Všichni jmenovaní museli veřejně vystoupit jednak s odsouzením pravicového oportunistu, demokratického socialismu nebo aspoň vědy, která usiluje o objektivnější poznání s orientací pravda padni, komu padni. R. Richta se podílel na prohlášení *Naše cesta je leninismus*, uveřejněném v Rudém právu již 3. 3. 1970, Jindřich Filipec „posloužil“

30 Analýza vývoje filozofie a sociologie v ČSAV – VII/29–30.

31 Tamtéž, VIII/6.

statí *V leninském duchu proti antikomunismu* v *Nové mysli* (1970, č. 3), Z. Javůrek s P. Maydlem ve spojení s A. Hodkem, F. Charvátém a s J. Kučerou se k normaliza-torskému trendu připojili svým článkem v *Tvorbě* (1970, č. 25) „*Jak dál ve filozofii a socio-logii*“. Vedení ústavu dalo najevo ochotu a vstřícnost v podřizování vědecké práce ideo-logickým konstrukcím tak, jak je vyžadovalo vedení KSČ po dubnu 1969.

Nástup normalizátorů v Sociologickém ústavu nebyl snadnou záležitostí. Mezi vědeckými pracovníky se velmi obtížně nacházeli lidé s podobnou vstřícností, s jakou vystupovali výše uvedení. Podobnou obtíž při likvidaci a normalizaci vykazovala situace v Ústavu pro výzkum veřejného mínění ČSAV. Bylo to pracoviště, které u nás mělo pro rozvoj sociologie mimořádný význam.

Již v *Koncepci rozvoje československé sociologie v letech 1966–1970* se Presidiu ČSAV, ministerstvu školství a kultury a resortním ministerstvům navrhovalo, aby byla zřízena řada pracovišť pro „důležité směry výzkumu“.³² Mezi osmi jmenovanými pracovišti Koncepce uváděla potřebu vybudovat ústav pro výzkum veřejného mínění. O jeho založení se zasloužilo mnoho sociologicky orientovaných pracovníků, ale souhlas k jeho existenci vyslovilo předsednictvo ÚV KSČ 30. listopadu 1965 a sekretariát ÚV KSČ schválil o rok později do funkce ředitelky ústavu dr. Jaromíru Zapletalovou. Josef Bečvář, jeden z prvních pracovníků ústavu o těchto počátcích napsal: „V diskusích, které mezi sociology a v aparátu ÚV KSČ předcházely návrhům pro stranické orgány, měly důležité místo dvě otázky: pod jakou střechu budoucí pracoviště pro výzkum veřejného mínění zařadit a koho navrhnout do jeho čela. Lze předpokládat, že iniciativu zde měli lidé z řad sociologů blízkých Pavlovi Auerspergovi (tehdejšímu vedoucímu ideologického oddělení ÚV KSČ). Ten znal dobře i dr. Zapletalovou z dob studií na Vysoké škole politické a sociální v Praze. První záměry počítaly s Ústřední komisí lidové kontroly a statistiky, později zvítězil příklon k ČSAV. Bylo to přesvědčení i dr. Zapletalové samotné. Znala dobře poměry na statistice, míru její služebnosti vůči stranickým orgánům a uvědomovala si, že spojení s tehdejší statistickým úřadem by nemohlo garantovat objektivitu výzkumů, že by to nové pracoviště v zárodku dusilo a deformovalo. Útočiště hledala u sociologických pracovišť ČSAV.“³³

Snahu orientovat ústav na realizaci výzkumů s cílem pravda padni, komu padni, stejně jako úzkou spolupráci se sociology chápali normalizátoři nikoliv jako přednost, ale jako projev oportunistu případně revizionismu a zrady. Tak k 1. dubnu 1972 byl Ústav pro výzkum veřejného mínění zrušen, jeho úplná likvidace byla dokončena k 1. září 1972. Všichni pracovníci dostali tří až pětiměsíční výpověď. Josef Bečvář, který v ústavu pracoval jako sociolog, uvedl ve své studii záznam dr. J. Zapletalové o zániku ústavu: „Období likvidace ústavu bylo pro nás psychicky nesmírně těžké. Loučili jsme se s prací, v níž jsme se realizovali. Stali jsme se vydědenci a podle toho, v rozporu s normami slušnosti, s námi také někteří pracovníci ČSAV jednali. Nebudu je jmenovat. Metodické materiály a dokumentaci jsme předali FSÚ. Předána nebyla kartotéka našich tazatelů, kterou jsem dala bez vědomí externího ředitele skartovat tak, jak jsem to přislíbila na našich krajských setkáních s tazateli. Kabinetu jsme předali pouze seznam tazatelů, kteří na základě našeho dotazu byli ochotni pokračovat v práci. Přesto byla skartace kartotéky kvalifikována

32 *Sociologický časopis*, 1965, č. 6, s. 651.

33 Srv. [Bečvář 1996: 12].

jako sabotáž a byla i důvodem, proč na základě rozhodnutí předsedy ing. Kazimoura bylo odmítnuto mé přijetí jako řadové pracovnice do FSÚ, kde jsem dříve pracovala jako vedoucí odboru. Šest pracovníků mělo na základě prokádování přejít do kabinetu, záhy je však propustili a zůstali v něm jen dva stranicky prověřeni.³⁴

Pro pochopení postojů naprosté většiny pracovníků v oboru sociologie, ale nejen postojů, ale i jakéhosi vnitřního nesdělovaného pocitu, mnohé napovídá právě první věta záznamu dr. Zapletalové. Sociologové mohli ve svém oboru pracovat jen krátkou dobu, v níž nemohlo vyprchat ono nadšení, že se svobodně mohou dotýkat problematiky, kterou do renesance jejich oboru oficiální kruhy považovaly za tabu. Proto termín „loučit se“ vynívá zde velmi přesně jako citový výraz určité lítosti nad ztrátou nedávno nabyté hodnoty. Tyto pocity nebyly výsadou jen pražských sociologů. Stejně silně, ne-li silněji, tuto situaci prožívali sociologové v Brně, Olomouci, v Plzni či v Českých Budějovicích nebo v Ostravě.

Na Vysoké škole báňské v Ostravě se normalizátoři rozhodli pro metodu reorganizace pracovišť společenských věd s odůvodněním, že nezajišťují čistotu marxismu-leninismu. Tak s tříměsíční výpovědní lhůtou z l. 12. 1969 byli propuštěni všichni pracovníci katedry sociologie. KV KSČ v Ostravě schválil založení nového Ústavu marxismu-leninismu. Propuštěna byla i M. Němcová, která do roku 1969 pracovala rovněž na KV KSČ. O situaci po reorganizaci sdělila: „Zároveň bylo rozhodnuto, kdo může jako pravověrný na tomto pracovišti zůstat a kdo musí z kola ven. Všechny výpovědi po právní stránce byly zdůvodněny par. 46 Z, písm. a Zákoníku práce, který platil pro případ rušení části organizace. Tyto akce na VŠB i na jiných vysokých školách, stejně jako ve všech organizacích a institucích podléhajících ideologickému oddělení KV KSČ teď měl v ruce muž nadevše k tomu povoláný, PhDr. Vladimír Michný. V jeho politickém jednání byly, podle mého mínění, rozhodující jeho charakterové vlastnosti. Nedostatek vzdělání, schopnosti racionálních pochopení situace mu rozhodně nechyběly.“³⁵

Dr. Němcová dále uvedla personální důsledky těchto kádrových opatření: „Touto cestou byli, kromě mne, z katedry sociologie a politických věd vyhozeni tito pracovníci: PhDr. František Bukovjan, Zdeněk Dubský, PhDr. Štěpán Prochovnick, JUDr. Věra Řeháková a JUDr. Milan Skřont. Jediný „spolehlivý“ z tohoto pracoviště, který mohl zůstat, byl PhDr. Jan Kadlec.“³⁶

Rovněž katedra sociologie na FF Palackého university v Olomouci neměla velký časový prostor pro rozvíjení své pedagogické a badatelské činnosti. Vznikla ve školním roce 1965–1966 jako kolektiv pěti nadšených odborníků. Vedoucím katedry byl PhDr. Svatopluk Hrab, odbornými asistenty se stali PhDr. František Haník a PhDr. Jaroslav Staníček. Jako asistentka zde začala pracovat PhDr. Eva Foglarová. Velkou posilou katedry se stal k 1. 5. 1968 profesor J. L. Fischer. Po dvou letech však musel z důvodů ideově politických odejít do důchodu. Proti existenci katedry se již na samém počátku normalizace v Olomouci postavila skupina, jejíž členové svojí vstřícností ke vstupu okupantských armád zasahovali do osudů lidí i za rámec Olomoucka. Na základě udání vypracovaných prof. MUDr. J. Hrbkem, doc. L. Hrbkovou a RSDr. M. Čapkou bylo odvoláno 16 členů

34 Srv. [Bečvář 1996: 140].

35 Němcová, M., Rukopis, s. 62.

36 Tamtéž.

a kandidátů OV KSČ a rozpuštěny stranické organizace na olomoucké universitě. Prof. Hrbek sepsal obžalovací spis na 15 vysokoškolských učitelů a trval na důsledném zrušení katedry sociologie a marxismu.³⁷ „Pro nesprávný postoj k 21. 8. 1968“ byl ke dni 30. 4. 1970 rozváznán pracovní poměr s dr. Haníkem, který se stal zaměstnancem Stavebního družstva v tehdejšímu Gottwaldově. K oficiálnímu zrušení katedry sociologie došlo k 1. 9. 1970. Podle sdělení pracovníka Archivu UP v Olomouci Pavla Urbáška rozvázání pracovního poměru s dr. Hrabem přes enormní snahu nového vedení UP zabránila jeho snížená pracovní schopnost. Byl přeložen jako samostatný odborný pracovník do Kabinetu Bedřicha Václavka. Také dr. Staníček byl převeden jako samostatný odborný pracovník na FF UP a pracoval převážně při revizích knihoven. Pracovní smlouvy na dobu určitou mu byly s velkými problémy prodlužovány až do roku 1978, kdy musel universitu opustit. Dr. Eva Foglarová se stala odbornou asistentkou na Ústavu marxismu-leninismu UP.

Pracovníci ve společenských vědách, kteří přijali vstřícná pravidla normalizace, byli zařazováni do vedoucích míst na ústavech a vysokých školách. S novými pozicemi souvisela nezbytně i nová role: podílet se na tvorbě a propagaci společenské lži, na tvorbě a propagaci ideologie tzv. konsolidace či normalizace. Zachovat si aspoň část přednormalizační tváře nebo dokonce charakter se stávalo stále více a více naprostou nemožností. Direktivy byly zcela jasné, společenská věda se stala opět služkou ideologie, v níž po vpádu vojsk Varšavské smlouvy už mohli věřit jen nemnozí. Ti, kteří odmítli „spolupracovat“, byli označeni jako „představitelé, exponenti a nositelé pravicového oportunismu, organizátoři protistranických, protisocialistických a protisovětských kampaní a akcí“ a zaplnili seznamy *Jednotné centrální evidence*.

Z řad sociologů zde byli evidováni Rudolf Battěk, Josef Bečvář, Vladimír Brenner, Libuše Háková, Vladimír Horský, Miroslav Hutar, Miroslav Jodl, Erika Kadlecová, Jaroslav Klofáč, Ferdinand Koudelka, Luboš Krbec, Ota Křižanovský, Miluše Kubíčková, Pavel Machonin, Emanuel Pecka, Bořivoj Petrák, Antonín Rašek, Milan Skřont, Josef Solař, Miroslav Marvan, Lubomír Sochor, Jiřina Šiklová, Helena Švarcová a Jan Večeřa.³⁸ Tato evidence byla zpracována a doplňována od začátku roku 1971 do roku 1974. Rozhodnutí o vedení tohoto materiálu přijalo předsednictvo ÚV KSČ 8. ledna 1971, jak o tom svědčí usnesení čj. P 8854. Jeho obsahem byla *Směrnice ÚV KSČ k založení a vedení jednotné centrální evidence představitelů a nositelů pravicového oportunismu*. V závěru *Směrnice* je významná poznámka, podle níž se měl formovat osud výše proskribovaných. Mělo se jim zabránit, „aby se dostali znovu do KSČ, do orgánů státní moci a správy (na ministerstva, do národních výborů, armády, bezpečnosti, justice), k práci na úseku tisku, rozhlasu, televize, k pedagogické práci ve školství, vědecké práci v oblasti společenských věd, do aparátu společenských organizací, do vyšších funkcí v organizacích Národní fronty (včetně druhých politických stran).“³⁹

Proskribovaní sociologové při hledání nových pracovních míst (v naprosté většině mimo svůj obor) poznali na vlastní kůži mnohé formy diskriminace a mohli si zřetelně

37 ÚSD, Sb. KV ČSFR, OZ Olomouc.

38 Jednotná centrální evidence představitelů, exponentů a nositelů pravicového oportunismu, organizátorů protistranických, protisocialistických a protisovětských kampaní a akcí.

39 Sdělení Generální prokuratury ČR ohledně posouzení činnosti bývalých členů předsednictva ÚV KSČ v souvislosti s přijetím tzv. Směrnice o vedení jednotné centrální evidence představitelů, exponentů a nositelů pravicového oportunismu, *Noviny*, 21. 7. 1992.

doplnit obsah takových pojmů jako „apartheid“ či „ghetto“. O několik let později, kdy tato zkušenost dozrála, napsal Vilém Hejl pro časopis *Svědectví* studii s výstižným názvem *Zpráva o pražském ghettu*.⁴⁰ Vystihl tak atmosféru, v níž se nalézali všichni ti, kteří byli evidováni v uvedených seznamech, a mnoho dalších, patřících do řad českých sociologů, z nichž velká část žila v Praze. Atmosféru tohoto „pražského ghetta“ charakterizoval Vilém Hejl takto: „Dnes už není třeba obehnat část města zdí nebo vystěhovat Terezín, aby mohlo vzniknout ghetto; lze je zřídit diskrétně roztroušené od Bořislavky po Bohdalec, od Bráníka za Suchdol. Místo primitivních zdí se použije moderní dovezené techniky, vybírané v rozporu se zvyklostmi čs. importu podle zásady, že pouze to nejlepší je dost dobré (...) Pražské ghetto je utajeno téměř dokonale. Často ani nejbližší sousedé nemají tušení, že ve vedlejším bytě žije obyvatel ghetta, evidovaný ve všem, co mluví, dělá a píše, v paměti computeru a sledovaný kromě obyčejných bretašnajdrů také mikrofony a kamerami Made in Japan či jinde.“⁴¹

Někteří obyvatelé tohoto „diskrétního ghetta“ byli vězněni (např. Rudolf Battěk pro údajné podvracení republiky v letech 1969–1970, 1971–1974, 1980–1985), jiní drženi ve vazbě (Jaroslav Klofáč) a ostatní sledováni, voláni k trapným výsledkům, při nichž jim bylo vyhrožováno vězením, nenechají-li své „podvratné činnosti“. V čem tato nepřátelská a podvratná činnost podle aktivistů normalizace spočívala? „Ve znormalizovaném Československu“, napsal Vilém Hejl, „je pořád dost těch, kdo jsou ochotni vyjíždět i za mrazivých nedělí daleko za město a tam si nahrávat na magnetofon nerušené relace česky vysílaných pořadů, jež potom poslouchají s přáteli, aby se dověděli víc o zemi, kde žijí, a nejpozoruhodnější z nich si přepisují (cenzura prováděná čtenáři), anebo se hrbí nad psacím strojem a co nejrychleji opsat dvě stě, tři sta i více stránek knihy, kterou prostě chtějí mít natrvalo po ruce.“⁴²

Auguste Comte byl přesvědčen, že v sociologii je možné využívání experimentu jako jedné z badatelských metod, a to tehdy, když předmět výzkumu – společnost – se ocitne v nenormálních, patologických podmínkách. Emanuela Chalupného potkávali jeho kolegové po roce 1948 v universitní knihovně a obyčejně vyjadřovali jakýsi chápatí, leč přece jen údiv nad tím, že ačkoliv sociologie byla oficiálně zakázána, on stále ve své sociologické činnosti pokračuje. Chalupný, považující Comteovo dílo za „kanonické“, je přesvědčoval zcela v Comteově duchu, že rodí-li se společenské zlo, je to ta pravá doba pro sociologické experimentování.

Mnozí z proskribovaných českých sociologů, kteří byli zaměstnáni jako pomocné síly v národním podniku Mitas a pracující jako bagristé nebo v korekturnách tiskovin s přírodovědeckou a matematickou problematikou a v dalších činnostech mimo svůj obor, se řídili příkladem zakladatelů a ve vzácné volných chvílích věnovali zbývající energii dalšímu studiu svého oboru a sociologické analýze atmosféry doby. V roce 1978 mohl Vilém Hejl napsat, že tato aktivita přinášela své plody zneklidňující především hlídáče normalizace. V citované stati Vilém Hejl uvedl: „Zatímco ghetto má dnes už nejen svoji beletrii, ale také vědecké sborníky (ačkoliv si alespoň občas uvědomuje riziko, že v podmínkách izolace či nesoustavného kontaktu se světem může jednoho dne podruhé

40 Viz [Hejl 1978: 143].

41 Viz [Hejl 1978: 146].

42 Viz [Hejl 1978: 147].

vynalézt parní stroj), majory stupňovaně zneklidňuje vliv ghetta navenek. Dokud beze zbytku Československo nepropadlo konzumní hltavosti a třeštění reálného socialismu, této špatně opsané verzi Západu, existuje zde latentní hrozba diskusí, polemik a alternativ v nepředvídatelné budoucnosti. A inteligentnější majoři vědí, že pak by neobstáli sami, tím méně jejich ostatní soudruzi ze štábů, redakcí a kateder (...) Proto alespoň uskutečňují stále nové akce proti ghettu, jež mají vyčerpat, zastrašit neb jednoduše zaměstnat, zabrat čas.“⁴³

Překonávat tuto aktivitu normalizátorského režimu si vyžádalo mnoho sil, energie a také občanské statečnosti. Stefan Zweig v knize *Léčení duchem* napsal, že nejspolehlivější mírou každé síly je odpor, který musí přemáhat.⁴⁴ Sociologové soustředění s ostatními pracovníky nejen společenskovědních, ale i přírodovědných oborů v „diskrétním ghettu“ normalizace představovali takovou sílu.

---

43 Tamtéž.

44 Srv. [Zweig 1981: 203].

Prameny

Národní archiv Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 02/4.

Literatura

- Bečvář, Josef. [1996]. *Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV 1967–1972*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Fischer, Josef Ludvík. [1969]. Den po válce. *Arch I*, 1969, č. 1.
- Hejl, Vilém. [1978]. Zpráva o pražském ghettu. *Svědectví 1978*, č. 57.
- Klofáč, Jaroslav. [1962]. *Naléhavý požadavek praxe našeho dalšího rozvoje*. Rudé právo, 6. listopadu 1962.
- Klofáč, Jaroslav. [1965]. Jednoroční kurs sociologie na Vysoké škole stranické – Institutu společenských věd. *Sociologický časopis*, 1965, 1, č. 2.
- Machonin, Pavel – Strmiska, Zdeněk. [1967]. 6. světový kongres v Evianu. *Sociologický časopis* 1967, 3, č. 2.
- Pecka, Emanuel. [1996]. Starší česká sociologie a marxismus. In. *Sborník k 65. narozeninám doc. PhDr. Eduarda Urbánka, CSc.* Praha: Katedra sociologie FF UK.
- Prošek, Vratislav – Žemla, Jiří. [1974]. Společenské vědy ve svěráku „konsolidace“. *Listy 1974*, IV, č. 5.
- Vaněk, Antonín. [1982]. *Přehled dějin české a slovenské sociologie od roku 1945 do současnosti*. Praha: Univerzita Karlova.
- Vaněk, Antonín. [1986]. *Slovník českých a slovenských sociálně politických myslitelů a sociologů 1848–1980*. Praha: Univerzita Karlova.
- Wichterle, Otto. [1992]. *Vzpomínky*. Praha: Academia.
- Zweig, Stefan. [1992]. *Léčení duchem*. Praha: Odeon.

Prof. Emanuel Pecka (1932) se zabývá hlavně sociologií politiky. Po roce 1969 mu byla zakázána pedagogická činnost, v Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV mu bylo dovoleno vykonávat pomocné práce. V letech 1977–1989 působil jako učitel na základních školách. Od roku 1990 přednášel sociologii na VŠE v Praze, od roku 2003 dosud působí v Českých Budějovicích a na Vysoké škole politických a společenských věd v Kolíně. Hlavní díla: Americká teorie elity (1968), Sociolog Emanuel Chalupný (1991), Sociologie politiky (2009).